

1943-ųjų pavasaris. Varšuvos getas sukyla

Vokiečių kariuomenė apšaudė Varšuvos getą iš pabūklų. Nuotrauka iš US Holocaust Memorial Museum archyvų

1943 metų balandžio 19 dieną prasidėjo keturias savaites trukęs Varšuvos geto sukilimas. Kartu su 1944 metų rugpjūtį įsiliepsnojusiu Varšuvos sukilimu jis – moraline prasme vienas svarbiausių ir tragiškiausių įvykių Lenkijos sostinės istorijos audinyje.

Abiejose Vyslos upės krantuose išsidėsčiusi Varšuva iki Antrojo pasaulinio karo buvo ne tik lenkų, bet ir žydų kultūrinis bei ekonominis centras. Tarpukariu mieste gyveno 1 milijonas 300 tūkstančių žmonių, iš jų daugiau kaip 350 tūkst. žydų. Tuometinė jų bendruomenė buvo pirma pagal dydį Europoje ir antra pasaulyje. Ją lenkė tik Niujorkas.

Rugsėjo 1 dieną prasidėjus nacių Vokietijos invazijai į Lenkiją, Varšuva stipriai nukentėjo nuo bombardavimų ir gatvės mūšių. Skaičiuojama, kad puolimo metu (miestą vokiečiai užėmė rugsėjo 29-ąją) buvo sugriauta apie 10 proc. Varšuvos pastatų. Tai buvo tik pradžia. Niekas tuomet dar negalėjo žinoti, kad nacių vadovybė sumanys Lenkijos sostinę visiškai sunaikinti ir šį tikslą veik įgyvendins.

Tuo tarpu 1939-ųjų spalio pradžioje Varšuvos žydams buvo įsakyta įsteigti tarybą, vadinamąją *Judenratą*. Tokių vėliau buvo pristeigta visuose didesniuose okupuotų teritorijų miestuose ir netgi koncentracijos stovyklose. *Judenratas* turėjo būti atsakingas už sklandų žydų bendruomenės bendradarbiavimą su nacių valdžia, t. y. besąlygišką nacių įsakymų vykdymą.

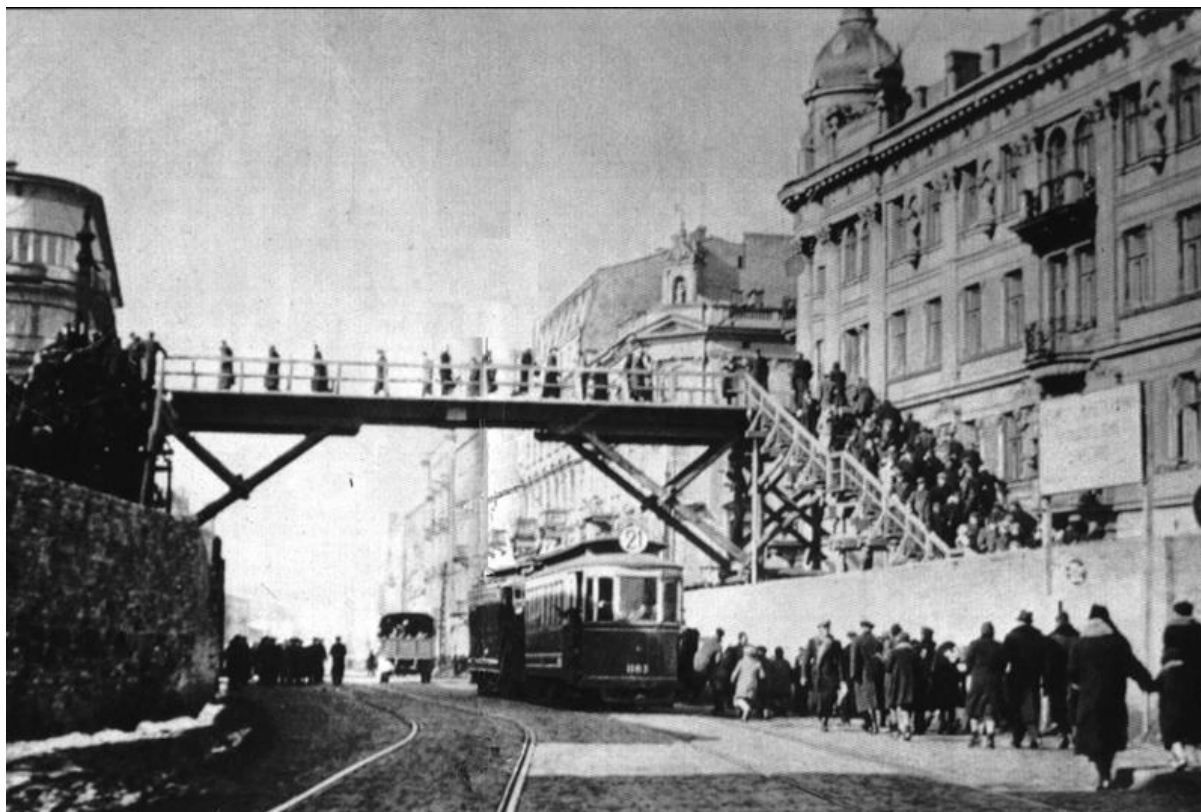
Ką daryti su Europos žydais? Aukščiausioji nacių vadovybė Berlyne 1939–1940 metais dar svyravo.

Pagal tuo momentu dominavusį požiūrį manyta, kad žydus reikėtų išgabenti iš Europos ir apgyvendinti

kituose kraštuose. Dar 1940-ųjų gegužę viena iš Trečiojo Reicho galvų Heinrichas Himmleris buvo įsitikinęs, kad žydų išvarymas į Afriką ar kokią kitą koloniją – geriausias sprendimas. Tačiau 1941 metais bus rasta kita išeitis.

Praėjus mažiau nei mėnesiui nuo Varšuvos užėmimo, 1939 metų lapkričio 23 dieną Vokietijos civilinė administracija pareikalavo žydų ant rankos užsirišti baltą raištį su mėlyna Dovydo žvaigžde. Žydams imta drausti lankytis viešose vietose, kavinėse, teatruose, važiuoti viešuoju transportu ir pan. Žydų mokyklos, visuomeninės organizacijos buvo uždarytos, turtas ir verslai konfiskuoti. Maža to, pradėta imti žydų vyrus priverčiamiesiems darbams.

Varšuvos žydų getas, į kurį buvo priversti persikelti visi Varšuvoje ir jos apylinkėse gyvenę žydų kilmės žmonės, buvo įsteigtas 1940 spalio 12 dieną. Lapkričio mėnesį getas buvo atskirtas nuo likusios miesto dalies išmūrijus trijų metrų aukščio saugomą sieną bei išvedžiojus jos viršumi spygliuotą vielą. Tik šiek tiek daugiau nei vieną kvadratinio kilometro plotą užimančiame gete turėjo gyventi daugiau nei 400 tūkst.

Medinis tiltas jungęs Didįjį ir Mažąjį Varšuvos getus (Chłodna ir Zielazna gatvių sankryža). Gatvė getui nepriklausė.

žmonių.

Gete susikūrusios žydų šalpos organizacijos iš visų jėgų stengėsi patenkinti elementarias jo gyventojų reikmes, kiek įmanoma apsaugant juos nuo bado ir ligų. Iki 1941-ųjų pabaigos nacių „svyravimo“ laikotarpiu getas dar galėjo gauti paramą iš vienos Niujorke įsikūrusios Amerikos žydų organizacijos,

vėliau parama buvo uždrausta. Neįtikėtinai mažų maisto normų, tiesiog apgailėtinių davinių, veik nepakako gyvybei palaikyti.

Nuo 1940-ųjų iki 1942-ųjų vidurio nuo bado ir ligų gete mirė 83 tūkst. žmonių: vaikų, moterų, vyrų. Žmonės iš už geto ribų stengėsi slapta įsinešti maisto ir medikamentų. Bene išsamiausiai gyvenimą ir mirtį gete aprašė istorikas Emanuelis Ringelblumas ir jo kolegos. Šis istorikas draugėn surinko žmones, atstovavusius įvairioms religinėms ir politinėms grupėms. Jų tikslas buvo vienas: dokumentuoti viską, ką naciai darė su Varšuvos žydų bendruomene. Stebėti, kalbinti, užrašinėti.

*Buvome nuolat alkani ir sušalę. Getas buvo siaubingai perpildytas, žmonių, ten visad būdavo kaip dabar Londono Times Square. Ir jie nuolat atveždavo naujų. Gete siautė šiltinė, žmonės mirė gatvėse, tiesiog ant šaligatvių. Pats tuomet buvau dar **vaikas**, mano teta gyveno prie vieno liūdnai pagarsėjusio kalėjimo. Atsimenu atvažiuojančius sunkvežimius, pilnus kareivių, atsimenu, kaip jie šokinėja iš to sunkvežimio ir muša visus, kas tik pasitaiko jų kelyje. Išgirdęs artėjant sunkvežimį, žinotai, kas tavęs laukia. Keletą kartų buvau jiems pakliuvęs, kaiėjau aplankyti savo tetos (...), – vėliau prisimins savo gyvenimą gete E. Edwardas Hermanas, kuriam geto likvidavimo metu pavykto pasislėpti ir išlikti gyvam.*

1942-ųjų liepos 22-ąją SS ir pagalbinė policija pradėjo vykdyti masines deportacijas iš Varšuvos geto į Treblinkos mirties stovyklą, trukusias iki rugsėjo 12 dienos. Vansee konferencija jau buvo įvykusi, ir Holokaustas įgavo pagreitį. Mažiau nei per du mėnesius iš miesto buvo išvežti 265 tūkst. žmonės. Skaičiuojama, kad dar apie 35 tūkst. žuvo geto viduje.

1943-ųjų sausį SS pradėjo naują deportaciją. Jos metu siekta išvežti tūkstančius žmonių iš dar likusių gyvų 70–80 tūkst. į priverčiamojo darbo stovyklas. Visai pagrįstai manydami, kad juos veš į Treblinką, žydų slaptų pasipriešinimo organizacijų nariai nutarė gintis. Pajutę, kad getas gali pasipriešinti, naciai pasitenkino suėmę keletą tūkstančių žmonių, tačiau operaciją atšaukė. Tačiau vėl grįžo balandžio 19 dieną.

Būtent tą dieną prasidėjo keturias savaites trukęs geto sukilimas, vadovaujamas Mordechajaus Anielewicziaus, Dawido Moryso Apfelbaumo ir kt. Žydų kovotojai grupės iš bunkerų bei slėptuvių apšaudydavo SS ir jų pagalbininkus pistoletais (šių ginklų turėta daugiausiai), šautuvais, apmėtydavo granatomis ir „molotovo kokteiliais“. Skaičiuojama, kad 2 tūkst. iki dantų ginkluotų vokiečių ir jų pagalbininkų priešinosi kiek daugiau nei tūkstantis žydų ir lenkų kovotojų (pastarieji rėmė sukilusius žydus ginklais ir patys surengė išpuolį). Pasipriešinimas buvo atkaklus, ir naciai nutarė sistemingai, kvartalas po kvartalo griauti bei deginti namus, paversdami getą pelenais. Tai buvo preliudas į visišką Varšuvos sunaikinimą.

Kai mes priėjome Niska gatvę, ten dar vyko mūšis. Buvo šaudoma nuo stogų, pro langus ir duris. Staiga Lena stvėrė ir mėšlungiškai suspaudė mano ranką. Pro viršutinio aukšto langą, iš kurio

veržėsi liepsnos, pasigirdo kraują stingdantis klyksmas – lange pasirodė moteris su kūdikiu ant rankų ir šoko į gatvę. Tai buvo paskutinis mūsų matytas vaizdas Varšuvos gete“, prisimins tas dienas vienas sukilimo liudininkas.

Tuo tarpu sukilimo malšinimui vadovavusį SS generolą Jūrgeną Stroopą už įvykdytą operaciją apdovanojo pirmojo laipsnio Geležiniu kryžiumi. 1943 m. gegužės 16 d. savo vadams jis raportavo, kad *Varšuvos getas nebeegzistuoja. Koks nuostabus vaizdas! Aš sušukau Heil Hitler! ir nuspaudžiau mygtuką. Pasigirdo kurtinantis sprogimas ir ugnys iškilo ligi pat debesų. Nepamirštama triumfo prieš žydiją akimirka*, rašys jis savo atsiminimuose apie Didžiosios sinagogos susprogdinimą. Po karo J. Stroopas buvo surastas ir 1952 metais pakartas Varšuvoje.

Gatvių kautynių metu ir slapstydamiesi žuvo 7 tūkst. žydų, dar 7 tūkst. buvo išsiųsti į Treblinką. Kiti 42 tūkst. į Poniatowo ir Trawnikų priverčiamojo darbo stovyklas. Po sukilimo numalšinimo Varšuvoje, vadinamojoje „arijų pusėje“, liko slapstyti apie 20 tūkst. žydų. Apie tūkstantis jų dalyvavo 1944-ųjų rugpjūčio 1 dieną prasidėjusiame Armijos Krajowos (AK) organizuotame Varšuvos sukilime, kurio metu tikėtasi išvaduoti miestą iki įžengiant į jį Raudonajai armijai.

Sukilimas, kad ir kaip narsiai kovėsi sukilėliai, pralaimėjo ir 1944-ųjų spalį Varšuvos centras – asmeniniu Adolfo Hitlerio įsakymu, specialių naikintojų dalinių buvo sulygintas su žeme. Skaičiuojama, kad sukilimo kovų metu žuvo 166 tūkst. varšuviečių, iš jų 17 tūkst. AK gretose kovojusių ar besislapsčiusių žydų. Lenkų duomenimis, mieste sausio 17 dieną į Varšuvą įžengus sovietams mieste buvo likę 174 tūkst. gyventojų. Ir tik 11500 žydų.

Abiejų sukilimų Varšuvoje atminimas buvo skirtingas. Lenkijai patekus komunistų valdžion, Varšuvos sukilimas, bene didžiausia Lenkijos karinė ir patriotinė manifestacija karo metu, buvo nutylimas. O jeigu ir minimas, tai nebent iš neigiamos pusės, kaip „reakcinių jėgų“ beprotiškas sumanymas. Tuo tarpu Varšuvos geto sukilimo atminimas buvo legalus ir netgi skatinamas. Valdžiai buvo politiškai naudinga Varšuvos sukilimą pridengti Varšuvos geto sukilimu.

Šiandien abu Varšuvos sukilimai labai dažnai minimi kartu. Kaip dviejų didžiausių Varšuvoje gyvenusių tautų – žydų ir lenkų – beviltiška, tačiau neįtikėtina drąši pastanga nepasiduoti okupantams.

Nuotraukos ir faktinė informacija iš Yad Vashem

Parengė Zigmąs Vitkus

<https://www.bernardinai.lt/2013-04-18-1943-uju-pavasaris-varsuvos-getas-liepsnose/>